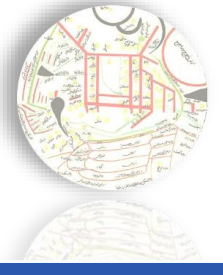

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
28. Sayı/Issue Ağustos/August 2022
Samsun-Türkiye/ Turkey www.dedekorkutdergisi.com

Araştırma Makalesi/ Research Article

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut495>

Âlî'nin Pendnâme Tercümesinin Söz Varlığının Eski Anadolu Türkçesi Unsurları ve Eskicil Öğeler Açısından İncelenmesi

Investigation of the Vocation of Ali's Translation of Pendnâme in Terms of Ancient Anatolian Turkish Elements and Ancient Elements

Öz

Şark kültürünün etkisinin ve izlerinin görüldüğü Klasik Türk Edebiyatı dönemi eserleri, geçmişten günümüze değin dil araştırmacıların bir hayli ilgisini çekmiş; oluşturuldukları dönemin sosyal ve kültürel hayatının izlerini taşıyan bu eserler, dil bilim ve edebiyat araştırmacıları için geniş ve zengin bir araştırma sahası olmuştur. Bu eserlerdeki Eski Anadolu Türkçesine ait olan ve eskicil(arkaik) olarak adlandırılan bu sözcükler, devrin dil varlığını oluşturan sözcüklerin etimolojik yapısının incelenmesi, dönemin kültürel zenginlikleri hakkında bilgi edinilmesi açısından dil araştırmacılarının incelemeye değer buldukları konular arasında yer almıştır. Klasik Türk edebiyatı döneminde birçok örneği görülen Pendnâme tercümeleri, edebî özellikleri açısından olduğu kadar kullanılan Eski Anadolu Türkçesi söz varlığı ve dil özellikleri bakımından da araştırmacıların dikkatini çeken ve dil bilim çalışmalarına kaynak teşkil eden eserler arasında görülmüştür. Attar'ın manzum tercümelerinden biri olan ve arkaik unsurlar açısından hatırı sayılır derecede zengin olan Âlî'nin Pendnâme tercümesi, bu çalışmada eskicil söz varlığı açısından incelenecek; özellikle, eserde tespit edilen Eski Anadolu Türkçesine ait söz varlığı üzerinde durularak, metindeki eskicil sözcük ve ekleri ihtiva eden beyitlerden örnekler verilmesi suretiyle ele alınacaktır. Eserde yer alan arkaik sözcük ve eklerin Türkçenin farklı saha ve ağızlarında yer alan kullanımları gösterilerek, sözcüklerin geçmişten günümüze değin tarihî süreç içerisinde geçirdiği biçimsel ve anlamsal değişim ve gelişim açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Âlî, Pendnâme, eskicil unsurlar.

Abstract

The works of the Classical Turkish Literature period, in which the influence and traces of the oriental culture are seen, have attracted a great deal of attention from language researchers from past to present; These works, which bear the traces of the social and cultural life of the period in which they were created, have been a wide and rich field of research for linguistics and literature researchers. These words, which belong to Old Anatolian Turkish in these works and are called ancient (archaic), are among the topics that language researchers find worth examining in terms of examining the etymological structure of the words that constitute the language existence of the period and obtaining information about the cultural richness of the period. Pendnâme translations, many examples of which were seen in the period of classical Turkish literature, were seen among the works that attracted the attention of researchers and constituted a source for linguistic studies in terms of the vocabulary and language characteristics of Old Anatolian Turkish, as well as in terms of literary features. Âlî's Pendnâme translation, which is one of Attar's verse translations and is considerably rich in terms of archaic elements, will be examined in terms of archaic vocabulary in this study; In particular, the vocabulary of Old Anatolian Turkish, which is determined in the work, will be discussed by giving examples from the couplets containing the archaic words and suffixes in the text. The use of archaic words and affixes in the work in different fields and dialects of Turkish will be shown, and the morphological and semantic change and development of words in the historical process from past to present will be explained.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Âlî, Pendnâme, archaic elements.

Elif Sönmez Usta*

Sorumlu Yazar Corresponding Author

* Türkçe Öğretmeni
MEB Ordu-Korgan Şehit Emrah Sapa
İmam Hatip Ortaokulu, Ordu/Türkiye.
Elmek: elsas737804@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-4783-438X

Makale Geçmişi Article History

Geliş Tarihi: 12.06.2022
Kabul Tarihi: 23.07.2022
E-yayın Tarihi: 25.08.2022

NOT

Çalışmada yer alan sözcüklerin tespitinde ve beyitlerin numaralandırılmasında, Doç. Dr. Serkan Türkoğlu danışmanlığında yürütülen Âlî (Seyyid Muhammed Hüseyin)' nin Pendnâme Tercümesi (İnceleme-Metin) adlı tez esas alınmıştır.

Atıf/Citation:

Sönmez Usta, E. (2022). Âlî'nin Pendnâme Tercümesinin Söz Varlığının Eski Anadolu Türkçesi Unsurları ve Eskicil Öğeler Açısından İncelenmesi. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (28), s.80-96.

Giriş

Klasik Türk edebiyatı, edebî açıdan geniş bir çevreden beslenerek oluşturulmuş ve dil özellikleri açısından da eşsiz ve zengin kaynaklara sahip olan bir dönemdir. Bu dönemde oluşturulan metinler, var oldukları toplumun sosyal ve günlük hayatı ile kültür ve dil özelliklerinin hususiyetlerini taşıdıkları için bu eserlerde yer alan söz varlığı, o dönem hakkında ipuçları elde edilebilmesi bakımından dil araştırmacıları için büyük önem arz etmektedir (Akkuş, 2014: 13-32).

Klasik şair ve yazarları tesiri altında bırakan eserler arasında yer alan ve birçok tercüme ve şerhi bulunan *Pendnâme'* nin Türk edebiyatında ayrı bir önemi ve yeri bulunmaktadır (Gençosman, 1993: VI). *Pendnâme* tercüme ve şerhleri, oluşturuldukları dönemin sosyal ve kültürel yapısı ve dil özellikleri hakkında bilgi edinilebilmesi bakımından edebiyat ve dil bilim araştırmacıları için eşsiz bir kaynak olma özelliği taşımaktadır. Doğu edebiyatının etkisinin açıkça görüldüğü bu eserlerde, Arapça ve Farsça ağırlıklı sözcüklere Türkçe sözcüklerden daha fazla yer verilmiş, hatta şair ve yazarların dahi anlamakta zorlanacağı düzeyde yabancı sözcüklerin ağırlık kazandığı bir dil ortaya çıkmıştır. Özellikle tercüme eserlerde, Arapça ve Farsça sözcüklerin sıklıkla kullanıldığı ve sözcüklerin Türkçe karşılığının bulunmasına rağmen Arapça ya da Farsça halinin mütercimler tarafından daha fazla tercih edildiği görülmektedir (Gözütok, 2000: 1-3). Buna rağmen bu eserlerde yine de Eski Anadolu Türkçesinin izlerini görebilmek mümkündür. Eserlerin söz varlığında yer alan arkaik (eskicil) sözcükler ise dönemin kültürel yapısı ve dil özellikleri ile ilgili ipucu elde edilmesi bakımından dil araştırmacıları için geniş bir araştırma sahası olmuştur.

Oğuz Türkçesinin özelliklerinin yazı diline dönüşmesi sonucu ortaya çıkan Eski Anadolu Türkçesi, XIII. ve XV. yüzyıllar arasında Anadolu, Azerbaycan, Balkanlar, Kıbrıs, Ege Adaları, Irak, Suriye, Kırım gibi geniş bir coğrafyada varlığını sürdürmüştür (Öztürk, 2017: 18). Eski Anadolu Türkçesinin karşılığı olarak Altosmanishe ve Eski Türkiye Türkçesi terimleri ileri sürülmüş, ancak Altosmanishe terimi, Osmanlılardan önceki dönemi de kapsadığı için tercih edilmemiştir. Bu yazı dilinin Anadolu sahasının dışında kullanıldığını göz önünde tutanlar için Eski Türkiye Türkçesi, tercih edilen bir terim olmuştur. Eski Oğuz Türkçesi terimi de bu dönem Türkçesi için kullanılmış olan bir terim olsa da bugüne kadar en yaygın olarak tercih edilen terim, Eski Anadolu Türkçesidir (Şahin, 2018: 15).

Eski Anadolu Türkçesi dönemine Batı Türkçesinin bir kuruluş dönemi olarak bakılabilir. Eski Anadolu Türkçesi, bir taraftan Eski Türkçenin izlerini taşıırken diğer taraftan köklerde ve eklerde görülen bazı ses ve şekil ayrılıkları sebebiyle Osmanlıca ve Türkiye Türkçesinden biraz farklı bir durum gösterir. Eski Anadolu Türkçesi, yabancı unsurlar bakımından Batı Türkçesinin en temiz dönemidir, denilebilir (Ergin, 2009: 17).

Türk coğrafyasında yaşanan siyasi, sosyal, kültürel gelişmeler sadece devrin sosyal hayatını etkisi altına almakla kalmamış; dil ve edebiyat dünyasında da çeşitli değişimlere sebep olmuştur. Bir dönem konuşma ve yazı dilinde sıklıkla kullanılan sözcüklerin eskiye nazaran daha az tercih edildiği, zamanla unutulmaya yüz tuttuğu, hatta dildeki kullanımlarının düştüğü görülmüştür. Bir zamanlar dilde kullanılmasına rağmen kullanımdan düşen bu tür sözcükleri dil bilimciler, eskicil ya da arkaik sözcük olarak adlandırmışlardır.

Âlî'nin Pendnâme Tercümesinin Söz Varlığının Eski Anadolu Türkçesi Unsurları ve Eskicil Ögeler Açısından İncelenmesi

Fransızca kökenli olan ve mevcut dönemin konuşma ve yazı dilinde işlerliğini yitirmiş kelimelere karşılık olarak kullanılan “arkaik” sözcüğü; TDK Türkçe Sözlük’te “ed. konuşulan ve yazılan dilde kullanımdan düşmüş olan (eski söz ve deyim)” olarak açıklanmaktadır (2019: 153). Gramer Terimleri Sözlüğü’nde Korkmaz; bu terimi karşılamak için “*eski kelime*” tanımını kullanarak terimi; “bugün artık kullanılıştan düşmüş bulunan veya eski şekliyle kullanılan kelime; arkaik kelime, kalıntı kelime” (1992: 55) şeklinde tanımlamıştır. Berke Vardar, arkaik sözcüğüne karşılık olarak ise “*eski biçim*” kavramını kullanmış ve Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü’nde “kullanımdan düşmüş, dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu.” (2002: 93) şeklinde sözcüğü açıklamıştır. Ölmez ise arkaizm ya da eskicilik kavramına farklı bir bakış açısı getirerek “Bir dilde Eski Türkçeye karşılaştırıldığında öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra sözlüksel biçimlerinin de Eski Türkçeye benzer bir biçimde yaşaması ve kullanılmasıdır.” diye bir tanımlama yapmaktadır (2003: 136).

Klasik Edebiyat dönemindeki eserler incelendiğinde, bu dönemde eser veren şair ve yazarların Arapça ve Farsça ağırlıklı bir dil kullanmalarına rağmen Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait bazı sözcük ve eklerle de eserlerinde sıklıkla yer verdikleri görülmektedir. Metinlerde yer alan eskicil (arkaik) söz varlığı dil bilim araştırmaları için eşsiz ve zengin bir kaynak teşkil etmiş, bu metinler yazıldıkları dönemin dili ile ilgili ipucu vermeleri bakımından da dil bilim araştırmacılarının ilgisini çekmiştir.

Çalışmaya kaynak teşkil eden Âlî'nin tercümesinde de Eski Anadolu Türkçesi unsurlarına sıklıkla yer verilmiştir. Bu çalışmada, Âlî'nin eseri dil özellikleri açısından incelenerek eserin söz varlığında ve eklerde yer alan Eski Anadolu Türkçesine örnek oluşturabilecek unsurlar alfabetik olarak ele alınacak ve eserde belirlenen eskicil unsurların hangi beyit ya da beyitlerde geçtiği belirtilecektir. Mütercim kelimeye yüklediği anlam da dikkate alınarak sözcüklerin anlamları açıklanacak, eskicil unsurların dönem içerisindeki tarihsel değişimlerine de çalışmada ayrıca yer verilecektir. Dil varlığında yer alan eskicil ögelerin tespitinde ve değerlendirilmesinde ise; sözcük ve eklerin günümüz Türkçesinde mevcut biçimiyle kullanılıp kullanılmadığı göz önünde bulundurulacaktır.

İnceleme Alanı ve Yöntemi

Bu çalışmada Âlî'nin Pendnâme tercümesi Eski Anadolu Türkçesi söz varlığı ve dil özellikleri açısından incelenecektir. Kaynaklarda eserin mütercimi ve oluşturulduğu dönemle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamadığı görülmektedir. Âlî'nin eseri incelendiğinde, eserde Arapça ve Farsça sözcüklerle birlikte sıklıkla Eski Türkçe sözcüklerin de kullanıldığı tespit edilmiştir. Eserlerin yazıldığı dönemin dil özelliklerini taşıdığı hususu düşünüldüğünde ise bu çalışmanın bu alanda yapılacak araştırmalara kaynak teşkil edeceği düşünülmüştür.

Eserin ortaya konulmasında izlenen yöntem ise öncelikli olarak eserdeki eskicil söz varlığının tespit edilmesi, daha sonra geçmişten günümüze süreç içerisinde söz varlığında meydana gelen şekil değişikliği ve anlam özelliklerinin kaynaklardan hareketle ayrı ayrı verilerek sözcük ve eklerin metindeki kullanımının örneklerle desteklenmesidir.

Söz Varlığında Görülen Eski Anadolu Türkçesi Unsurları

aña, anda, anuñ: Eski Türkçeden itibaren (Caferoğlu, 1968: 14) metinlerde izlerine rastlanılan bu sözcük, Eski Anadolu Türkçesinde de varlığını sürdürmüştür (Öztürk, 2017: 83). “ona, onda, onun” (Dilçin, 1983: 9) manalarına karşılık gelen zamirin metindeki kullanımına örnek olarak tespit edilen beyitler şu şekildedir:

Kim münâfık olana hem-râh ola

*Dûzağ içre **aña** mesken çâh ola [30b/578]*

Pîr olana her ne itseñ ey civân

*Pîr olıcağ **anı** görürsen hemân [34b/667]*

Belkim oldur ebleh-i halk-ı cihân

*Kim ola **anda** hemîşe dörd nişân [14b/19]*

Ne hikmet olur kim ola her şeye muhît ol

***Andan** kamu eşyâ olalar bî-haber ammâ [1b/9]*

*Varlığına her zerre **anuñ** gün gibi şâhid*

A‘mâdur o kim dise kezâlik hüve emlâ [1b/5]

*Şol ki tîr atdı **anuñla** ide ceng*

‘Âlem-i dünyâyı kıldı aña teng [6b/6]

*Adı ile **anlara** kıılma hitâb*

Diler iseñ ola saña fetḥ-i bâb[32b/623]

İşler üç işi olan kişi caḥîl

*Diyeyün **anları** işit ey ḥalîl [28b/527]*

*Ḳılma **anlardan** bülend âvâziñi*

Arturıgör anlara i‘zâziñi [33a/628]

artuk [ardık, artık, artug]: Eski Türk metinlerinde örneklerine rastladığımız bu sözcük ağırlıklı olarak “artık, fazla, başka” anlamlarını karşılamaktadır. Bunlar dışında sözcüğün “başka, gayri, maada; fazla, ziyade (Üşenmez, 2006: 133); “küsür, -den fazla; üstün; bir bütünün büyük bir kısmı” (Dilçin, 1983: 14) anlamlarına karşılık olarak kullanıldığı da görülmektedir:

Hâcetinden artuğ olsa ger ḥelâl

Ehl-i taḳvâ olana olur vebâl [26b/476]

arığ[arığ, aruk]: “zayıf, cılız” Orta Türkçe (Oğuzca) döneminde aruk< ar-mak (yorulmak) şeklinde kullanılan sözcük “zayıf, güçsüz, çelimsiz” (Ayverdi, 2010: 65) manalarına karşılık gelen sözcük Uygur Türkçesi döneminden itibaren dilimizde mevcuttur. Karahanlı Türkçesinde yine “aruk” şekliyle görülen sözcük, Kıpçak Türkçesinde “arış”, Çağatay Türkçesinde “arığ” biçimleriyle varlık göstermiştir. Kelime

Âlî'nin Pendnâme Tercümesinin Söz Varlığının Eski Anadolu Türkçesi Unsurları ve Eskicil
Öğeler Açısından İncelenmesi

arkaik olarak Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıcada belli bir dönem yer aldıktan sonra kullanımdan düşmüştür (Küçük, 2014: 16).

Bindügün aruk yükün gâyet ağır

Yıgnidigör yoğa at olur yağır [14a/188]

aşşı[as,ası]: “yarar, çıkar, kazanç, kar” (Dilçin, 1983: 14)

Sözcüğün Eski Türkçe ve Orta Türkçe metinlerinde “fayda” anlamına karşılık gelecek şekilde “asıg” (Gülensoy, 2007: 94) biçimi de kullanılmıştır:

Kim ki fikr idüp sözini söylemez

Nâdim olmak şoıra aşşı eylemez [19a/298]

ayruk[ayrık, ayruğ, ayruh]: “başka, diğer, gayri, maada; artık, bundan sonra, bir daha” (Dilçin,1983:20)

E.T.'de [adruk< adır-uk> ayır-uk> ayruk> ayrık] biçimleri tespit edilmiştir (Ayverdi, 2010: 95). Kıpçakça ve Batı Türkçesinde çekim edatı olarak kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1992: 11). Sözcüğün metindeki tespit edilen kullanımı şu şekildedir:

Nice yıllık meyyiti hayy iden ol

Hağdan ayruğı bunı eyler degül [7a/22]

biliş: “bildik, tanıdık, dost, aşına” (Dilçin, 1983: 33)

Eski Türkçede yukarıdaki anlamlara karşılık gelen “biliş-iş” şeklinde bir kullanım bulunmaktadır (Ayverdi, 2010: 149). Uygur Türkçesinde bu anlamların dışında “biliş, bilme” (Caferoğlu, 1968: 42) anlamları tespit edilen sözcüğün “biliş” biçimini koruyarak diğer dönemlerde de varlığını sürdürdüğü görülmektedir:

Ol seferde her bilişün yâd ola

‘Ömrinün sermâyesi berbâd ola[36a /708]

bilü[bili]: “bilgi, ilim, irfan, idrak, malumat; zihin, fikir” (Dilçin, 1983: 33) anlamları bulunan ve [bilü< bilig] (Timurtaş, 1976: 344); [belü< bili< biliğ< bilik] (Toparlı vd., 2007: 31) biçimlerinde kullanımı görülen sözcüğün metinde tespit edilen şekli şu şekildedir:

Oldı Kur’ân oğumağ zikri dilün

Durma oğı var ise ‘âkl ü bilün [17a/252]

birle [bir-le]: Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay, Kıpçak ve Batı Türkçesinin Eski Anadolu devrinde çok kullanılan bir çekim ve bağlama edatıdır (Hacıeminoğlu, 1992: 22).E.T.'de “birlikte, beraber” (Ayverdi, 2010: 154); “ile” (Dilçin, 1983: 35) manaları görülen ve [bile> bilen> birge> birlen> birle] biçimleri bulunan (Toparlı vd., 2007: 32) sözcüğün metinde tespit edilen kullanımı şu şekildedir:

Sensin imâm-ı kıbleteyn sulţân-ı şâhib-hicreteyn

‘Itruñ Hasan birle Hüseyñ k’oldı şehîd-i Kerbelâ [3a/15]

dahı: Türkçenin bütün dönemlerinde bağlama ve kuvvetlendirme edatı olarak kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1996: 98). E.T tak-mak’tan [tak-ı > dakı > daâı > dağı > dahi] şeklinde zarf fiil ekinin kalıplaşması sonucu oluşan ve “fazla olarak, üstelik, daha, bile, de” (Ayverdi, 2010: 247) anlamlarına karşılık gelen bu sözcüğün metinde tespit edilen kullanımı şu şekildedir:

Esnemekdür biri biri ihtilâm

*Biri **dahı** kay’dur anuñ ve’s-selâm [30b/571]*

deñlü: [deñlü < teñlü < teñglü < tenglig] “gibi, kadar” manasında, Batı Türkçesinin Eski Anadolu döneminde çok kullanılan çekim ve benzetme edatıdır (Hacıeminoğlu, 1992: 34). E.T’de “teñg-ölçü” kökünden gelen (deñ-lü > denli) “kadar” (Ayverdi, 2010: 269) anlamında kullanılan sözcüğün metinde tespit edilen kullanımı şu şekildedir:

Şu deñlü virdi bu nazma nizâmı

Katında mün‘akid nazm-ı nizâmı [37b/22]

dürişmek: [duruşmak, dürişmek, turuşmak] “çalışmak, çabalamak, sebat etmek; karşı karşıya gelmek, çarpışmak, mücadele etmek (Dilçin, 1983: 75), ikdam etmek, sa’y etmek” (Tarama Sözlüğü, C.II., 2009: 1335), [dürüş-< türüş-] “çalışmak, gayret etmek” (Toparlı vd., 2007: 67) anlamlarında kullanılan sözcüğün metinde tespit edilen kullanımı şu şekildedir:

Devlet anuñ bu maķâma irişe

Cidd ü sa’y ü himmet ide dürişe [36a/700]

dürük: E.T’de “buruşuk suratlı, ekşi yüzlü, abus” (Dilçin, 1983: 75) anlamlarında geçen sözcüğün metinde tespit edilen kullanımı şu şekildedir:

Olmağıl yüzüñ dürük kaşuñ çatıķ

Dostuñ yüzine dut kapuñ açıķ [21a/354]

eyitmek: [ayıtmak, aytmak, eytmek, etmek, itmek] “söylemek, demek, anlatmak” (Tarama Sözlüğü, C.I., 2009: 323); [ay-, ayd-, ayt-] “söylemek, demek, isnat etmek, ifade etmek” (Üşenmez, 2006 :139); [ayíd, ayıt, ayt, eyid, eyit, eyt, iyid] (Toparlı vd., 2007: 78) şekillerinde ve manalarında geçen(sözcüğün metinde tespit edilen kullanımı şu şekildedir:

Ger diseñ uç aña eydür üştürem

Yük götür diseñ aña dir táyirem [13b/173]

içre/içre: “iç”ten yön ekiyle “iç-re” şeklinde kullanılan bir çekim edatıdır. Daha çok mekân zarfı olarak kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1992: 44). “içte, içerisinde, içeride” (Caferoğlu, 1968: 88); “içinde, arasında, -de” (Ayverdi, 2010: 538); “içine, vaktinde” (Tarama Sözlüğü, C.III., 2009: 2008; Dilçin, 1983: 113) anlamları geçen, [içre, içeri, içerü, içkeri, içkerü] (Toparlı vd., 2007: 106) biçimleri görülen sözcüğün metinde şu şekilde kullanılmaktadır:

Âlî'nin Pendnâme Tercümesinin Söz Varlığının Eski Anadolu Türkçesi Unsurları ve Eskicil
Öğeler Açısından İncelenmesi

Pâdişâh halk içre ger handân ola

Heybetinden lâ-cerem noğşân ola [10a/93]

irmek[ermek]: “yetişmek, olgunlaşmak, büyüme; erişmek, dokunmak, isabet etmek; ulaşmak, yetişmek; ileri bir dereceyi bulmak” (Dilçin, 1983: 85) anlamları bulunan sözcüğün metindeki kullanımı şu şekilde tespit edilmiştir:

‘Âkıbet çün kim irer rûz-ı ecel

Ger gedâ ol ger şehinşâh-ı ecel [24b/432]

irgürmek: “ulaştırmak, eriştirmek” (Dilçin, 1983: 117), “tamamlamak, becermek, başarmak” (Caferoğlu, 1968: 96) anlamları bulunan ve Eski Türkçede [ergirmek, ergürmek, irgirmek, irgürmek, irürmek, erürmek] gibi farklı şekillerde kullanım örnekleri olan sözcük metinde şu şekilde tespit edilmiştir:

İrgürür murğa hevâ üstinde kût

Her kula rızkın viren ol lâ-yemût [7a/20]

kamu: E.T. kamug< Fars. hamag> kamag> kamug> kamu (Ayverdi, 2010: 615); kamu< hamu “Bütün, hep, her; herkes” (Dilçin, 1983: 123); [kamag] “tüm, bütün, hepsi” (Tekin, 2003: 245); [kamug] “hep, bütün” (Toparlı vd., 2007: 125) şeklinde geçen, sıfat ve zamir görevleriyle kullanılan sözcüğün metindeki kullanımları şu şekilde tespit edilmiştir:

Uy kudadur bil kamu halk-ı cihân

Uyanur ol kim ola rûhı revân [9a/62]

Fâzî-ı Hakk ola kamusına karîn

Rahmetü'llâhi ‘aleyhim ecma‘în [8a/40]

kanda/kandan: E.T’de “kança, kanta, kantan” (Tekin, 2003: 246), “nerede, nereye, nereden” kanda< handa (Dilçin, 1983: 124); Karahanlı sahasında [kança, kanda] “nereye, nasıl, ne kadar, nerede” (Üşenmez, 2006 :459); Kıpçak Türkçesinde “kanda” (Toparlı vd., 2007: 125) biçiminde kullanılan sözcük metinde şu şekilde tespit edilmiştir:

Şol kişi kim âaúlamaz yanında mâl

Úanda gitse çekmez endûh u belâ [15a/211]

Müdbir olan gûş úlmaz nuãó ü pend

Kendine úandan gelür bilmez gezend [17b/273]

kendüzi: [gendüzü, kendi özi, kendözü, kendü özi, kendüzü] (Dilçin, 1983: 134). Eski Anadolu Türkçesinde dönüşlülük zamiri olarak kullanılan sözcüklerden biri de [kendü+öz] kelimelerinin birleşmesi sonucu ortaya çıkan “kendüz” sözcüğüdür (Ergin, 2009: 273). “kendisi, zatı, şahsı, nefsi” (Tarama Sözlüğü, C.IV., 2009: 2412) anlamlarında kullanılmaktadır:

İsteyen sâlim ola kendüzini

Döndüre halk-ı cihândan yüzünü [9a/61]

kimesne: E.T'de kim zamirinin kimerse (kim+erse), kimesne (kim+ise+ne [kimesne (Dilçin,1983:140)] gibi farklı kelimelerle birleşmesi neticesinde yeni kelimeler ortaya çıkmıştır (Ergin, 2009 : 277). Anlam olarak “kimse” ye karşılık gelen bu sözcüğün metindeki kullanımı şu şekilde tespit edilmiştir:

Almaya dünyâ işinden ‘ibreti

*Ƙılur andan her **kimesne** nefreti [17b/269]*

niçe/nice: E.T [näçä] “ne kadar, kaç; nasıl, herhangi” (Caferoğlu, 1968: 135);[nice/niçe] “nice” (Üşenmez, 2006: 319); [niçe/neçe] “nice, ne kadar, kaç” (Toparlı vd., 2007: 201); E.A.T.'de “nasıl; çok, birçok, hayli; çok kez; ne; ne zaman; kaç, ne kadar; hangi; ne kadar, ne derece; ne vakte kadar” (Dilçin ,1983: 157) biçim ve anlamları görülen sözcük zarf göreviyle kullanılmıştır:

*Ben **nice** kılam hamd ü şenâ şânına lâyıƙ*

Kim hayr-ı beşer didi şenân idemem imlâ' [1b/7]

Hayr idüp kılan ğaraž andan riyâ

***Nicesi** ol ola maƙbûl-i Hudâ [24a/421]*

***Niçeyi** ağılatdı nefsi zâr zâr*

Ƙıldı derd ü mişnet ü ğamdan nizâr[15a/213]

nite/nete: E.T.[nätäğ] “nasıl, hangi, herhangi” (Bang, 1996: 21; Caferoğlu, 1968: 136). Karahanlı Türkçesinde [neteg, netek, nitek, netük] “nasıl, niçin, ne şekilde, ne gibi” (Üşenmez, 2006: 318-319). [nete, nite, neteg, nitek, nitü] “nasıl, nice, ne şekilde” (Toparlı vd., 2007: 200). Eski Anadolu Türkçesinde “ne+teg” (Hacıeminoğlu, 1992: 282) kelimelerinin birleşmesi ile ortaya çıkan ve “nasıl” manasına karşılık gelen bu sözcüğün metindeki kullanımı şu şekilde tespit edilmiştir:

Maèrifet kendinde olmaúdur fenâ

*Fâni olmayan **nite** èârif ola [25b/457]*

ol/olar[o/onlar]: Eski Türkçeden itibaren Eski Anadolu Türkçesine kadar biçim değiştirmeden varlığını sürdürdüğü tespit edilen sözcük, üçüncü tekil kişi adılı olarak, “o, onlar; öbür, öteki, diğer” (Dilçin, 1983: 161) anlamlarında kullanılmaktadır. “Ol” sözcüğü bazı metinlerde ise hem sıfat hem de zarf olarak karşımıza çıkmaktadır (Öztürk, 2017: 142-143).

*Yaradur balçıƙdan **ol** sultânları*

Necm ile recm ider ol şeytânları [7a/23]

*Merd-i merdân **ol** kişidür ey aĥî*

Mâl ü rızƙı az iken ola saĥî [30a/567]

Eyleyen Haƙƙuñ taleb dergâhını

*Āh içinde bulur **ol** Allâhını [29b/553]*

Âlî'nin Pendnâme Tercümesinin Söz Varlığının Eski Anadolu Türkçesi Unsurları ve Eskicil
Öğeler Açısından İncelenmesi

Oldur a' dâsın iden deryâya ğarķ

Oldur iden ğara taşdan nâke ğalk [6b/7]

siñirmek[siñürmek]: E.T. "singirmäk" (Caferoğlu, 1968: 206); Karahanlı sahasında "siñürmek" (Üşenmez, 2006: 365); Kıpçak sahasında "siñirmek" (Toparlı vd., 2007: 237) biçiminde görölen ve "sindirmek, içine işletmek, içine akıtmak; yutmak, hazmetmek" (Dilçin, 1983: 161) anlamlarında kullanılan sözcüğün metindeki kullanımı şu şekilde tespit edilmiştir:

Hışmını siñirmemek üçüncisi

Hem baĥıl olmak durur dördüncisi [17a/260]

şol: "şu, o" (Dilçin, 1983: 198) Eski Anadolu Türkçesinde çokça işlek olan "şol" zamirinin "uç" gösterme edatı ile "ol" zamirinin birleşmesi sonucu ortaya çıktığı düşünölmektedir. "şol" zamiri zamir olarak çok az kullanılmış, daha çok işaret sıfatı görevi görmüştür (Ergin, 2009: 276).

şol kişi kim rüz ü şeb 'işyân ide

Aña raĥmet nicesi Raĥmân ide [31a/585]

tañlamak[dañlamak]: "taaccüp etmek" (Tarama Sözlüğü, C.II., 2009: 1001); hayret etmek, şaşmak, garip bulmak; şaşırtmak (Dilçin, 1983: 202); "tanglamak" (Caferoğlu, 1968: 223); [tañla-, tanla-, danla-, dankla-] "hayret etmek, şaşırmak" (Toparlı vd., 2007: 262); [tañla-] "şaşırmak ,hayret etmek" (Ünlü, 2013: 1077) biçiminde kullanılan sözcük metinde şu şekilde tespit edilmiştir:

Zikri gözün ğavf-ı Ħaĥdan ağlamak

Hem bakup âyât-ı Ħaĥķa tañlamak [16b/248]

tapu: "huzur, nezd, makam, kat; zat, zat-ı âli, hazret; hizmet, görev, ibadet, yüceltme, saygı; af dileme töreni" (Dilçin, 1983: 203). [tap-] "hizmet etmek" (Tekin, 2003: 253); [tapuğ] "tapı, hizmet, ibadet" (Üşenmez, 2006: 389); [tapuğ] "huzur" (Toparlı vd., 2007: 262); [tapuğ, tabuğ, tapuk] "kat, huzur, hizmet, makam" (Ünlü, 2013: 1079) biçimleri görölen sözcük metinde şu şekilde tespit edilmiştir:

İlâhî yâ İlâhî yâ İlâhî yâ İlâhî

Tapıñdur kâ'inâtuñ secdegâhı 38a[39]

teng: Eski Uygur Türkçesinde täng "denk, her çeşit, her nevi, benzer, müşabih" (Caferoğlu, 1968: 233); Kıpçak sahasında teng "denk, eř" (Toparlı vd., 2007: 270); Tarama Sözlüğü'nde [denk, tenk] "birbirine uygun iki şeyden her biri, eř, benzer" (Dilçin,1983: 63) biçimlerinde kullanımı görölen sözcük metinde şu şekilde tespit edilmiştir:

Seyr-i semend-i sırruña teng oldı 'arşın 'arşası

Cevlân-ı şâvus-ı ruĥuñ oldı müzeyyen mâverâ [2b/3]

toğrı : [ùòarı, doàrı, ùòàru, ùoràu] “doğru” (Dilçin, 1983: 208).Eski Uygur Türkçesinde [toàru, toàru] “doğru” (Caferoğlu, 1968: 243); Kıpçak Türkçesinde [togrı] “doğru, yanlış olmayan” [doàru, ùòàru, ùòarı, ùorı] (Toparlı vd., 2007: 278); Çağatay Türkçesinde [toàrı, toàru, doàru] “doğru, gerçek, dürüst” (Ünlü, 2013: 1141) şeklinde kullanımları tespit edilmiştir.

Şaşırma toğrı yoldan kıılma gümrâh

Bañâ tevfiķiñi kııl yâr u hem-râh [38b/44]

toylamak: [doylamak] “ziyafet vermek, yedirip içirmek, ağırlamak” (Dilçin, 1983: 211) anlamlarına gelen sözcüğün metindeki kullanımı şu şekildedir:

Ķudretüñce halka bezl it nânıñı

Toyla güleryüz ile yârâñıñı [21a/353]

uğrı: Eski Uygur Türkçesinde “oàrı” (Caferoğlu,1968: 139); Karahanlı Türkçesinde “oàrı, uàru”; Harezmi Türkçesinde “oàrı”(Güneş, 2018: 138); Kıpçak Türkçesinde [uàurı, oàrı, oàur, uàru, uàur, uvuru] (Toparlı vd., 2007: 291); Çağatay Türkçesinde “uàrı, oàrı ” (Ünlü, 2013: 1181); Yeni Tarama Sözlüğü’nde “uàrı, uàrı” şeklinde “hırsız” anlamına karşılık gelecek biçimde geçen sözcüğün metindeki kullanımı şu şekildedir:

Ķorķulu yoldur buşuda ‘uğrı çok

Gideğör Ķalmağa bunda çâre yok [14a/186]

urmak: Eski Uygur Türkçesinde “vurmak, dikmek, koymak tanzim etmek, düzenlemek”(Caferoğlu, 1968: 266); Karahanlı Türkçesinde “teveccüh etmek; söylemek, misal vermek; yapmak, ortaya koymak; vurmak, yere koymak” (Üşenmez, 2006: 435-436); Kıpçak Türkçesinde “koymak, yerleştirmek, yere koymak” (Toparlı vd., 2007: 293); Çağatay Türkçesinde “vurma, çarpma, çırpma, yakma, atma; peyda olmak, çıkmak ,tohum büyümek, yeşermek” (Ünlü, 2013: 1186); [urmak, urlamak] “vurmak, çarpmak; çalmak” (Derleme Sözlüğü, 1993: 4041) anlamlarına karşılık gelecek biçimde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Urduñ çü tabl-ı devleti nesh eyledüñ her milleti

Ey halka Ķâkķuñ minneti ey Ķuţb-ı çarķ-ı mâsivâ [3a/12]

urulmak / urılmak: Karahanlı Türkçesinde “vurulmak, kurulmak” (Üşenmez, 2006: 436); Kıpçak Türkçesinde “konulmak, vurulmak” (Toparlı vd., 2007: 293);Yeni Tarama Sözlüğü’nde “dikilmek, kurulmak, yapılmak; vurulmak, çarpılmak; giydirilmek, takılmak, konulmak” biçiminde geçen sözcük metinde şu şekilde tespit edilmiştir:

Fermânıñ eflâk olalı bârı Ķatârı

Uruldı yedi kevkeb ile her biri tamğa [2a/18]

uvak: Eski Türkçe’de “uvmak” fiil kökünden (Ayverdi, 2010: 1280) türeyen ufalamak anlamında kullanılan sözcük, Eski Uygur Türkçesinde “uvşak” (Caferoğlu, 1968: 269); Karahanlı Türkçesinde “uvşat, uşat, uvşak” (Atalay, 1986: 703); Kıpçak Türkçesinde “uvak” (Toparlı vd., 2007: 295); Yeni Tarama Sözlüğü’nde “uvak” “ufak,

küçük, kırıntı" (Dilçin, 1983: 221) şeklinde görülen sözcüğün metindeki kullanımı şu şekildedir:

*Etmek **uvağını** dökmeklik yire*

Âdeme faqr ile fâka irgüre [33a/629]

yağır: Orhun Türkçesinde "yağırmaq" "atın sırtı yara olmak" (Tekin, 2003: 257); Karahanlı Türkçesinde "at, katır ve eşek gibi hayvanların semer veya eğerin vurması sonucu meydana gelen yara, yağır; yara, cerahat; yaralı" (Üşenmez, 2006: 450); Kıpçak Türkçesinde "hayvanın sırtındaki yara" (Toparlı vd., 2007: 306); Yeni Tarama Sözlüğü'nde "hayvanların sırtında çıkan yara; sırtı yaralı hayvan"(Dilçin, 1983: 230) biçimlerinde geçen sözcüğün metindeki tespiti şu şekildedir:

Bindüğüñ aruq yüküñ gâyet ağır

*Yignidigör yoqsa at olur **yağır** [14a/188]*

Yalañuz: [yalangus, yalanguz, yalnguz, yalnguz, yalguz] "yalnız" (Caferoğlu, 1968: 281-282); [yalñus, yalñus] "yalnız" (Tekin, 2003: 258); [yalngus, yalnguz, yalanguz] "yalnız, kimsesiz" (Atalay, 1986: 736); [yalñuz, yalñus, yalàuz, yañluz] "yalnız"(Üşenmez, 2006: 453-454); [yalñuz, yalañuz, yalàuz, yalñuz, yalunàuz, yaluñuz] "yalnız, tek" (Toparlı vd., 2007: 308); [yalavuz, yalàuz, yaluñuz] "yalnız"(Dilçin, 1983: 231).Eski Türkçe döneminden itibaren farklı biçimleri tespit edilen sözcüğün metindeki kullanımı şu şekildedir:

***Yalañuz** da evde gice yatmağıl*

Hem elüñle etüñ oynatmağıl [32a/610]

yarak: Eski Uygur Türkçesinde [yaraú, yaraà] "yakışan, gereken; silah" (Caferoğlu, 1968: 285); Karahanlı Türkçesinde [yaraú] "hazırlık" (Üşenmez, 2006: 459); Kıpçak Türkçesinde [yaraú, yaraà] "hazırlık" (Toparlı vd., 2007: 311); Çağatay Türkçesinde [yaraú] "silah, hazırlık" (Ünlü, 2013: 1232); Yeni Tarama Sözlüğü'nde [yaraà, yaraò] "hazırlık, levazım, teçhizat; silah." (Dilçin, 1983: 23) şeklinde geçmektedir.

*Varacağüñ menzil için kıt **yarak***

Bî-refîk ü tüşe bulunmaz konaq [22a/372]

yig: Eski Uygur Türkçesinde [yäg, yig] "iyi, daha iyi; tercihen, yeğ görüp; çiğ, ham, olmamış" (Caferoğlu, 1968: 295); Karahanlı Türkçesinde [yéğ] "yeğ, üst, üstün, daha iyi, iyi, hayırlı" (Atalay, 1986: 768); Kıpçak Türkçesinde [yig, yik] "daha fazla, iyice" (Toparlı vd., 2007: 322); Yeni Tarama Sözlüğü'nde [yeg, yiy] "daha iyi, üstün; kuvvetli, baskın" (Dilçin, 1983: 245) anlamlarına gelen sözcük metinde şu şekilde geçmektedir:

*Didi âdemden **yigem** iblis-i pis*

Tâ kıyâmet oldı mel'ûn ol hasis [14b/195]

yigniciklik: Eski Uygur Türkçesinde [yini] “hafif, kolay, değersiz ” (Caferoğlu, 1968: 297); Karahanlı Türkçesinde [yeniğ, yenik] “yeğni, hafif” (Atalay, 1986: 774); Kıpçak Türkçesinde [yeğni, yeñül, yiñil, yeyni, yini, yiñil, yuàul, yüñül] “hafif, yeğni” (Toparlı vd., 2007: 317); Yeni Tarama Sözlüğü’nde [yegnicek] “hafif, pek hafif”; [yegniceklik] “hafifmeşreplik” (Dilçin, 1983: 241) biçimlerinde kullanıldığı görülmektedir:

Halk içinde yigniciklik eyleme

Her ne kim gelse dilüne söyleme [15b/221]

yignitmek: [yeynitmek] “azaltmak, hafifletmek” (Özkan, 1995: 729) anlamında kullanılan ve “yeğ-” (Eyüboğlu, 1989: 169) kökünden türetilmiş bir fiildir.

Bindüğüñ aruğ yüküñ gâyet ağır

Yignidigör yoksa at olur yağır [14a/279]

yigrek: Eski Uygur Türkçesinde [yigräk] “daha iyi” (Caferoğlu, 1968: 296); Karahanlı Türkçesinde [yé/egre/äk] “yeğ, daha iyi, en hayırlısı; daha iyi, en iyisi” (Ünlü, 2012: 983); Kıpçak Türkçesinde [yigrek, yegrek] “daha iyi, hayırlı” (Toparlı vd., 2007: 322); Yeni Tarama Sözlüğü’nde [yegirek, yegrek, yigirek] “daha iyi, üstün, baskın, tercih edilir” (Dilçin, 1983: 245) biçimlerinde kullanımı görülen sözcüğün metindeki kullanımı şu şekildedir:

Yigregi her nesnenün hülk-i hasen

Hüsni-i hülk olur katı halka hasen [22a/378]

yumak: Eski Uygur Türkçesinde “yumak” “yıkamak, temizlemek, kaldırmak” (Caferoğlu, 1968: 305); Karahanlı Türkçesinde “yıkamak, abdest almak” (Ünlü, 2012: 1020); Kıpçak Türkçesinde [yu-, yuf-, yuv-, yü-, yüf-, yüv-] “yıkamak” (Toparlı vd., 2007: 328); Yeni Tarama Sözlüğü’nde [yumak, yağmak, yuymak] “yıkamak” (Dilçin, 1983: 252) biçimlerinde ve anlamlarında kullanılmaktadır:

Umaram yuyasın yüzüm karasın

Beni şol yüzi aqlara karasın [38a/41]

Eklerde Görülen Eski Anadolu Türkçesi Unsurları

Yapım ve Çekim Eklerinde Görülen Eski Anadolu Türkçesi Unsurları

-rak: Ad soylu sözcüklere eklenerek benzerlik, gibilik, azlık (Hatiboğlu, 1981: 137); “çokluk, fazlalık, üstünlük” (Ata, 2002: 68) ifade eden bir karşılaştırma ekidir. Eski Türkçede sıkça kullanılan ek, Eski Anadolu Türkçesinde de çokça kullanılmıştır (Ergin, 2009: 172).

Sakaluña müşterek urma şarak

Saña maşşûş ola şâneñ yahşırak [33a/731]

-cileyin: Eski Anadolu Türkçesinde çok fazla kullanılan bu ek, zamirlere eklenerek onlara “gibi, kadar” anlamları kazandıran bir çekim ekidir (Ergin, 2009: 174).

Ne haddidür bencileyin 'âşi vü kâşır

Medh ide anı kim oña Allâh te'âlâ [2b/29]

-gir/-gur/-gür: Eski Türkçede çok işlek olarak kullanılan (Ergin, 2009: 214) ancak Eski Anadolu Türkçesinde ise çok işlek olarak kullanılmayan, eklendiği fiile ettirgenlik anlamı katan bir ektir (Öztürk, 2017: 70).

İylüğe irergirü iylik durur

Olmağ iylik ehli bir değil durur [21b/359]

Kiplerde Görülen Eski Anadolu Türkçesi Unsurları

Gelecek Zaman Eki

-(y)ısar: Eski Anadolu Türkçesinde gelecek zaman kip eki olarak kullanılan bir ektir (Öztürk, 2017: 78).

Var ise şeyhine ger buğzuñ señüñ

Murtaza olısar evvel düşmenüñ [5b/11]

Beş kişiden gelmişerdür beş iş

Olmayasın tâ ki ol beşden düriş [23b/410]

Emir Kipi

-ayın/eyin: Eski Türkçede I. teklik şahıs eki olarak kullanılan bu ek hem emir hem istek belirtme gibi iki farklı görevi yüklenmiştir (Gabain, 1988: 79).

İrgürür dört nesne insâna şikest

Dut kulağüñ diyeyin ey Hağ-perest [19a/305]

-gıl/gil: Emir kipi, ikinci teklik kişi çekimi için kullanılan bir ektir (Şahin, 2018: 66; Gabain, 1988: 79). Eski Türkçe döneminden itibaren kullanılan bu ek Batı Türkçesinin son zamanlarına kadar varlığını sürdürebilmiştir (Ayrıntılı bilgi için; Caferoğlu; 1971: 1-10).

Yâ İlâhî cürmümüz 'afv eylegil

Defter-i 'işyânımız mağv eylegil [8a/41]

Gereklilik Kipi

-sa gerek: Eski Anadolu Türkçesinde bu kip için kullanılan özel bir ek bulunmamaktadır. "-a" istek eki ve "-sa gerek" birleşik yapısı bu dönemde gereklilik kipini karşılamak üzere kullanılan yapılarıdır (Şahin, 2018: 67).

Çâre yok elbetde cân virseñ gerek

Lâ-cerem kabır içine girseñ gerek [11b/217]

Ek Fiil

durur: Ek-fiil geniş zaman 3.tekil kişi çekimi için “tur-” fiilinin geniş zamanında kalıplaşmış olan +dur ve +durur ekleri kullanılmaktadır (Şahin, 2018: 67; Korkmaz: 2009: 703).

Her ne kim dilerse ol durur iden

Diyemez bir kimse niçün ya neden [7a/19]

-em: Ek-fiilin geniş zaman 1.tekil kişi çekimi için kullanılan kişi ekidir (Şahin, 2018: 67).

Ger diseñ uç aña eydür üştürem

Yük götür diseñ aña dir şâyirem[13b/264]

Birleşik Fiiller

gör-: Eski Anadolu Türkçesinde, asıl fiilin hareketini süreklilik bildirmek suretiyle tasvir eden bir fiildir (Öztürk, 2017: 72).

Ķılma anlardan bülend âvâzını

Arturıgör anlara i‘zâzını [33a/628]

Fiilimsiler

İsim-fiiller:

-maklık: “-mak” mastar ekiyle aynı fonksiyonda kullanılan bir isim-fiil ekidir (Şahin, 2018: 71).

Dâyimâ sulţâna olmaĶlık yaĶın

Yaramaz kişiye olmaĶlık şarın [11a/109]

Zarf-fiiller:

-duainca: Eski Anadolu Türkçesinde kullanılan bir zarf-fiil ekidir.”-duk” sıfat-fiil ekiyle “-ça” eşitlik ekinin arasına iyelik eklerinin gelmesiyle oluşan bu ek eklendiği fiile “-dığı zaman, -dığı müddetçe” anlamları kazandırır (Bayraktar, 2000: 169).

Ķâdir olduĶunca pîre Ķıdmet it

Her ne eyler ise işle ‘izzet it[26b/572]

-(y)uban : “-(y)up” ekinin genişletilmiş şeklidir. Eski Anadolu Türkçesinde karakteristik bir zarf-fiil ekidir (Gülsevin, 1997: 133).

Sözün işitmeyene söz söyleme

Söyleyüben kendüni Ķâr eyleme [23a/399]

-(y)ıcak: Eski Anadolu Türkçesindeki en işlek zarf-fiil eklerindedir (Gülsevin,1997: 125).

Ķün güleryüz göricek senden faĶır

Hoş gelür giydirmeden aña şarır [22b-489]

Âlî'nin Pendnâme Tercümesinin Söz Varlığının Eski Anadolu Türkçesi Unsurları ve Eskicil
Öğeler Açısından İncelenmesi

-dukda: “-duk” sıfat-fiil eki ile “-da” bulunma hal ekinin birleşmesiyle oluşan ve eklendiği fiile “-dığı zaman” anlamı katan bir zarf-fiil ekidir (Bayraktar, 2000: 174)

Ġaflet ile gitme şâkın ol yola

Menzîle vardukda aĥvâlün n'ola [36a/709]

-madın: Bu zarf-fiil eki fiile eklendiğinde, zaman bakımından öncelik anlamı verir. Eski şekli “-matın” biçimindedir (Gülsevin, 1997: 127).

Ĥalk olmadın bu âb ü gil cem' olmadın cânla dil

Sen hem-dem-i Raĥmân idün ey bâ' iş-i ħâlû belâ [2b-5]

-(y)up: Eklendiği fiile “-arak/-erek” anlamı katan işlek bir zarf-fiil ekidir (Bayraktar, 2000: 100).

Geç varup bâzâra vü gel yine tîz

Ehl-i sük olmakdan eyle hem gürîz [33a/729]

-updur: “-(y)up” zarf-fiil eki ile “dur(ur)” bildirme şeklinin birleşmesi sonucu meydana gelen bu ek, Eski Anadolu Türkçesi döneminde duyulan geçmiş zamanı ifade etmek için kullanılmış, günümüz yazı dilinde ise işlerliğini yitirmiştir (Gülsevin, 1997: 83).

Bî-vefâdur ġâyetiyle rûzgâr

Cevr ü 'özr ile bulupdur iştiĥâr

Sonuç

Edebi eserler, bir toplumun sosyal ve kültürel hayatı hakkında bilgi edinmek açısından önemli bir rol oynamaktadır. Klasik edebi metinlerde kullanılan eskicil (arkaik) sözcükler ise o dönemin söz varlığının ve dil özelliklerinin tarihsel gelişiminin incelenmesi yönüyle dil bilim araştırmacıları için eşsiz ve zengin bir malzeme birikimine sahiptir. Âlî'nin Pendnâme tercümesindeki söz varlığı incelendiğinde ise eskicil dil varlığı bakımından zengin bir kullanım görülmektedir. Eserin söz varlığında dil bilim araştırmalarına kaynak olabilecek nitelikte birçok eskicil öge bulunmaktadır. Metinde Eski Anadolu Türkçesine ait olduğu tespit edilen bu sözcük ve eklerin birçoğu hem şekil hem de anlam olarak Eski Türkçedeki haline uygun bir biçimde kullanılmaktadır.

Eserde tespit edilen eskicil öğelerin örnek beyitler aracılığıyla metindeki kullanımı ve tarihsel gelişimi verilmiştir. Eskicil öğelerin tespitinde ise sözcüğün standart yazı dilindeki varlığını aynı şekilde koruyup korumadığı hususu göz önüne alınmış, mevcut yazı ve konuşma dilinde varlığını ya da işlerliğini yitirmiş olanlar eskicil unsur olarak sayılmıştır. Metinde arkaik unsur olarak görülen söz varlığının süreç içerisindeki gelişimine ait bulgular, Türkçenin farklı dönem ve sahaları taranarak, sözcüğün dil bilim tarihî açısından geçmişten günümüze süreç içerisindeki geçirdiği değişim ve gelişimi örneklerle izah edilmeye çalışılmıştır.

Arkaik olarak tespit edilen bazı sözcüklerin standart yazı dilinde işlerliğini yitirmesine rağmen günümüz konuşma dilinde özellikle de bazı Anadolu ağızlarında varlığını sürdürdüğü görülmüştür. Bu çalışmada yer alan eskicil söz varlığı, Türk dilinin gramer yapısı ve tarihi gelişiminin ortaya konması için yapılacak olan kapsamlı araştırmalara ve eskicil sözcük arşivine katkı sunacaktır.

Kaynakça

- Akkuş, M. (2014). Klâsik Türk Edebiyatının Kültür Kaynakları: Eserler. *Doğu Esintileri*, (1), 13-32.
- Ata, A. (2002). *Harezm-Altınordu Türkçesi. Türk Dilleri Araştırma Dizisi*. İstanbul: Kekibec Yayınları.
- Atalay, B. (1986). *Divanü Lügat-İt-Türk Tercümesi*, C. I, II, III, IV. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Lügati.
- Bang, W. (1996). *Köktürkçeden Osmanlıcaya*. (çev. Yrd. Doç. Dr. Tahsin Aktaş). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bayraktar, N. (2000). *Orta Türkçede Fiilimsiler* (Doktora tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 98519)
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1971). Türkçemizde -ğıl ve -gil Emir Eki. *Türk Dili Araştırmalar Yıllığı-Belleten*, (19), s.1-10.
- Derleme Sözlüğü (1993). C. I-XII. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basın Yayın Tanıtım.
- Eyüboğlu, İ.Z. (1989). *Türkçe Kökler Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gabain, A.V. (1988). *Eski Türkçenin Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gençosman, M.N. (1993). "Önsöz". *Feridüddin-i Attar- Pendname Öğüt Kitabı*. (çev. M. Nuri Gençosman). İstanbul: MEB Yayınları.
- Gözütok, A. (2000). Divan Şiirinin Dil Yönünden Bazı Özellikleri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (14), s.1-3.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Güneş, İ. (2018). Ahmed-i Dai Divanında Eskicil Ögeler. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 4(8), s.129-143.
- Hacıeminoğlu, N. (1992). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Hacıeminoğlu, (1992). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1981). *Türkçenin Ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karataş, T. (2001). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Perşembe Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.

Âlî'nin Pendnâme Tercümesinin Söz Varlığının Eski Anadolu Türkçesi Unsurları ve Eskicil
Öğeler Açısından İncelenmesi

- Ölmez, M. (2003). Çağatayca'daki Eskicil Sözler Üzerine. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu Mustafa Canpolat Armağanı*. s.135-142. Ankara.
- Özkan, M. (1995). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Öztürk, E. (2017). *Eski Anadolu Türkçesi El Kitabı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sönmez Usta, E. (2021). Âlî (Seyyid Muhammed Hüseyinî)'nin Pendnâme Tercümesi (İnceleme-Metin) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tokat.
- Şahin, H. (2018). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarama Sözlüğü (1995). C.I -VIII. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2003). *Orhun Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırma Dizisi.
- Timurtaş, F. K. (2010). *Eski Anadolu Türkçesi Grameri*. *Türkiyat Mecmuası*, (18). s.331-368.
- Toparlı, R., Vural, H. & Karaatlı R. (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük (2019). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Üşenmez, E. (2010). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilimleri Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.